

Webrecensie BMGN 126:1 (2011)

Noordzij, Aart, *Gelre. Dynastie, land en identiteit in de late middeleeuwen*

(Dissertatie Leiden 2008, Werken uitgegeven door Gelre 59; Hilversum:

Verloren, 2009, 368 blz., ISBN 978 90 8704 067 3).

De vorming van een politieke gemeenschap en identiteit in Gelre staat centraal in dit zonder meer prikkelend te noemen boek, dat eerder als dissertatie aan de Universiteit Leiden werd verdedigd. In zijn inleiding richt de auteur een zwaar theoretisch bouwwerk op rond centrale begrippen als staatsvorming, politieke gemeenschap en vooral politieke identiteit. De speurtocht naar een veronderstelde Gelderse identiteit (deel III van het boek) loopt langs analyses van twee sleutelbegrippen: de dynastie (deel I) en het land (deel II).

In deel I komen enerzijds naamgeving, dynastieke symboliek, afstamming en opvolging aan de orde, anderzijds wat aan materiële cultuur de memorie van de dynastie in stand moest houden. Continuïteit is herkenbaar in naamgeving en heraldiek, maar ook in begraafplaatsen. De memoriecultuur werd levend gehouden in een beperkt aantal kerken en kloosters en was van grote betekenis voor de Gelderse graven en hertogen. Dit deel van het boek overtuigt het meest. Nadere analyse van historiografische bronnen, soms gecombineerd met sigillografisch en diplomatisch materiaal, maakt duidelijk dat vanuit het oorsprongsgebied rond Wassenberg een adellijk geslacht zich tot een dynastie heeft ontpopt. Die heeft zich in elk geval tot 1371 gecontinueerd en een herkenbaar landsheerlijk gezag ontwikkeld. Beeldvorming vervult daarin een centrale plaats. Waar evenwel verhalende bronnen zo frequent voor de beeldvorming en als argument voor identiteitsvorming naar voren worden gehaald, is het betreurenswaardig dat Noordzij geen systematische analyse van historiografische tradities en eigentijds bronnengebruik heeft ondernomen. Helaas is dat vóór hem nooit gebeurd. Het is echter zeer te waarderen dat hij diverse vrij onbekende kronieken, meestal uit de late vijftiende en zestiende eeuw, in het onderzoek heeft betrokken. Ondanks zijn neiging historiografie en beeldvorming door elkaar te laten lopen en bronnenkritiek achterwege te laten overtuigt hetgeen ter staving van het belang van dynastieke tradities en continuïteit daarvan wordt aangedragen, in velerlei opzicht. Redelijk wat minder bekende informatie wordt ook gecombineerd met wel al goed bekende.

Deel II (Land) daarentegen biedt minder nieuws. Zeker vanaf de

veertiende eeuw gaat het om een chronologisch overzicht van de vorming van het territorium als een complex van goederen, rechten en inkomsten van een zich ontwikkelende dynastie. Dit overzicht blijft hoofdzakelijk gebaseerd op literatuurstudie. Waar naar bronnen wordt verwezen, gaat het om bronnedities die al ruim bekend waren en door velen voordien gebruikt. Hierdoor besteedt de auteur weinig aandacht aan bijvoorbeeld de relatie Gelre-Bourgondië, die in de bestaande literatuur nog onvoldoende uitgezocht is. Als er één periode is waarin de identiteitskwesie zich steeds nadrukkelijker gaat stellen, is het wel die van de langdurige bemoeienis met en de feitelijke bezetting van Gelre door de Bourgondiërs (en nadien de Habsburgers).

In dit gedeelte van het drieluik is het gebruik van de term 'territoriaal netwerk' enigszins geforceerd; die term is een construct van de auteur en veronderstelt een gedurige eenheid van handelen en besef bij steden en ridderschap, waar die er vaak niet is of maar moeizaam bereikt wordt. Veelvuldig worden verbondsteksten als bewijs gezien van eendracht en symptoom van een groeiend eenheidsgevoel. De auteur is er zich onvoldoende van bewust dat die resultante zijn van niet alleen langdurig onderhandelen tussen landsheer en vertegenwoordigers van steden en ridderschap, maar ook van getouwtrek tussen steden onderling en een continu onduidelijke rol van wat met ridderschap(pen) wordt aangeduid. Daarbij komt nog dat de positie van de bannerheren niet systematisch geanalyseerd wordt.

Noordzij beweert dat na 1400 het adellijke netwerk van de landsheer zou krimpen en lijkt dat te willen terugvoeren op Reinald IV. Het lijkt echter aannemelijker dat de hertogelijke raad krimpt als gevolg van de vorming van een standenvertegenwoordiging, waarin de ridderschap en daarmee een deel van het oude hertogelijke netwerk wordt opgenomen. Of 'de ridders zich beschouwen als een afgebakende groep' (200) is de vraag. Ik heb eerder de indruk dat de hoofdsteden de ridders uit de directe relatie met de hertog losweken en in hun kwartier een plaats geven. Het initiatief lijkt juist bij de steden per kwartier te liggen en die kwartieren gaan, als het zo uit komt, ook nog eens hun eigen weg. Het duidelijkst is dat te zien bij het Overkwartier. Gelre is en blijft een bondsstaat. In dit verband gewagen van stedelijke elites en ridders 'als leden van het territoriale netwerk' (207) gaat voorbij aan de realiteit van die tijd.

Wat stedelijke ontwikkeling betreft wordt geredeneerd vanuit stadstichtingen en wordt het juridische en politieke karakter van nederzettingen benadrukt, terwijl veel van de nederzettingen in kwestie al tot steden in economische zin waren uitgegroeid en het dus gaat om erkenning

achteraf. Slechts in een klein aantal gevallen is in Gelre sprake van daadwerkelijke stad*stichtingen*. De rol van de landsheer wordt overschat. Als de graaf bij de stadsrechtverlening aan Zutphen kort vóór 1200, wanneer hij wel handelend optreedt, spreekt over ‘mijn graafschap’ of als er gesproken wordt over ‘het gehele land van de graaf van Gelre’ hoeft dat niet te impliceren dat hij zijn bezittingen toen al als een coherent geheel beschouwde.

Met deel III zijn we beland bij de identiteit, de ‘mentale structuur van het territorium’ zoals Noordzij die noemt. Het is aannemelijk dat de bewoners zich op de een of andere manier identificeerden met de dynastie, ofschoon er vanaf het midden van de vijftiende eeuw gedurig sprake was van een haat-
liefde verhouding. Ik kan meegaan in de constatering dat achtereenvolgende landsheren er relatief weinig aan gedaan hebben die identificatie aan te jagen. Dat evenwel de vorming van een welbepaald territorium met de naam van de dynastie, Gelre, een van de meest cruciale aspecten van de Gelderse politieke identiteit zou zijn, is minder overtuigend. Tot in de dagen van Karel van Egmond afficheren de landsheren zich als minimaal hertog van Gelre en graaf van Zutphen. Kroniekschrijvers die over het territorium als *patria* schrijven zijn niet representatief voor een verondersteld identiteitsbesef. Vooral de door het humanisme beïnvloede schrijvers vertonen een sterke neiging tot idealisering, waardoor we ons niet op het verkeerde been moeten laten zetten. Het voortdurende streven ‘om de boel bij elkaar te houden’ is geen bewijs van eendracht of zelfs maar identificatie met Gelre als territoriale eenheid, maar vooral een door alle onderlinge politieke en economische controverses heen krampachtige poging vreemde landsheren buiten te houden en leden van de eigen dynastie zo min mogelijk beleidsvrijheid te laten. Noordzij overtuigt niet met de redenering dat het politieke particularisme bijgedragen heeft aan de ontwikkeling van een politieke identiteit. Het gaat om een schijnidentiteit, uit nood geboren.

Remi van Schaik, Rijksuniversiteit Groningen

Webrecensie BMGN 126:1 (2011)

Palmen, Eric, *Kaat Mossel, helleveeg van Rotterdam. Volk en Verlichting in de achttiende eeuw* (Amsterdam: Bert Bakker, 2009, 288 blz., ISBN 978 90 351 3396 9).

Wie verdient er een biografie? Zijn dat alleen de groten der aarde? Mensen die de loop der geschiedenis hebben bepaald? Of komen ook ‘kleine luiden’ in aanmerking? Alleen helden, of ook schurken? Alleen mensen, of ook steden, en misschien zelfs huizen? (Een in dit verband curieus voorbeeld is het binnenkort te verschijnen *Het Anne Frank huis. Een biografie*.) Sommigen vinden dat alleen zij een biografie verdienen die voldoende materiaal voor een biografische studie hebben nagelaten. Die houding impliceert dat de voorkeur wordt gegeven aan biografieën van lieden die veel geschriften hebben nagelaten – schrijvers, politici, andere BN’ers. Maar dat niet alleen. Die eis van ‘voldoende materiaal voor een biografie’ maakt dat figuren uit een verder verleden niet voor een biografie in aanmerking komen. Van dit niet erg principiële standpunt heeft Eric Palmen zich gelukkig niets aangetrokken. Ook al heeft de orangistische Kaat Mossel (1723-1798) zelf geen geschriften nagelaten, afgezien dan van de 24 processen¹ verbaal met de verklaringen die zij tijdens haar gevangenschap aflegde, toch vond hij dat zij een boek verdiende: *Kaat Mossel, helleveeg van Rotterdam. Volk en verlichting in de achttiende eeuw*.

Catharina Mulder, beter bekend als Kaat Mossel, was een mosselverkoopster uit de Rotterdamse buurt het Achterklooster. In 1784 werd ze opgepakt als een van de gangmakers van de orangistische rellen rond de verjaardag van de stadhouder, waarbij diverse doden waren gevallen. Vandaar ook haar iconologische reputatie als ‘stadhouderes van het grauw’. Meer dan drie jaar zat zij vast, eerst in Rotterdam, later in Den Haag. Ze werd veroordeeld tot brandmerking en tien jaar gevangenschap, maar advocaat Willem Bilderdijk ging hiertegen in beroep. Toen de politieke situatie in 1787 met de komst van de Pruisen weer kantelde en er eind september 1787 een algehele amnestie voor de orangisten werd afgekondigd, bedankte Kaat Mossel voor de eer: ze had niets misdaan, dus wilde ook geen amnestie. Toch kwam zij hierna op vrije voeten, met een schadevergoeding van meer dan 3500 gulden.

Tot zover een korte samenvatting van de ‘biografie’ van Kaat Mossel.